

РАДОВАН БИГОВИЋ

ВЕРА И РАЗУМ У ДЕЛИМА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Не знам личност у српској културној историји о којој постоје тако опречна и супротстављена мишљења, као што је са Доситејем Обрадовићем (1739-1811). И после два века он је још увек камен спотицања. Куђен је и хваљен. Прецењиван и потцењиван, зависно из које је идеолошке и духовне перспективе сагледаван (прозападне и антизападне, европске и антиевропске, националне или интернационалне). За једне је он „Одисеј науке који је вратио Србе у духовну заједницу европских народа“, најзначајнија личност и утемељивач модерног школства и културе у Србији. Доситеј је „апостол српског просветитељства“. За друге је родоначелник искорењивања српског народа и његовог отуђивања од православне, светосавске културе.

Доситеј је био човек без државе, нације, језика, школе, владара. Био је *homo universalis* свога времена. Путник. Полиглот. Космополит. Верник. „Сврзимантија“. Народни просветитељ. Србин а Европљанин. Примао је од других све оно што је било достојно да буде примљено а не све што се нудило. Попут пчеле сакупљао је мед са различитих цветова.

Доситеј је отворена личност и према Истоку и према Западу. Као млад човек хтео је да се у потпуности посвети Богу и отишао је у манастир. Није успео да остане у манастиру и да буде монах целог живота. Изишао је из манастира и отишао у свет, трагајући за сазнањем и науком. Међутим није престао да цени веру и знање по вери. Вера без знања, за њега је била празнове-рје а знање без вере велико искушење. Био је надахнут француским и европским просветитељством свога времена. Можда и

претерано одушевљен!? Није имао способности да се критички односи према тој владајућој идеологији – идеологији рационализма и сцијентизма и позитивизма која је настајала. Попут многих савременика и највећег броја европских интелектуалаца тога времена веровао је да је знање „највећа моћ“ и добро, а незнање узрок сваког зла. Међутим, ако имамо у виду чињеницу у каквом се тада, духовном и културном стању налазио његов народ, онда није чудно што је образовање и просвећеност свога народа сматрао најзначајнијим подухватом. образовање је било исто што и повратак вида слепом човеку. Сам је био један од најобразованијих људи свога времена међу Србима. Пропутовао је Европу. Упознао њене народе и њихове културе. Та своја знања и искуства несебично је давао другима, свом народу. У Карађорђевој Србији је основао Велику школу (Београдски универзитет) и једну богословију. Зато се с правом назива родоначелником модерне српске просвете. Индиректно и теолошког образовања. Надахњујући се антиком, подражавао је западно-европске културне и образовне моделе, јер други нису постојали. Руске школе, као и школе у другим православним земљама, биле су такође устројене по тим обрасцима. Стицајем трагичних историјских околности, неколико векова пре Доситеја православни народи су били у ропству. За њих су то били векови кад су „живи завидели мртвима“. Био је то период борбе за голи живот, период велике културно-образовне стагнације. Остаје историјска чињеница да до дана данашњега источно-хришћански народи нису успели да створе свој тип школа (црквених и световних) који би егзистирао на источно-хришћанском погледу на свет. Они су се определили да преузимају западне моделе. Тако, западно-европска цивилизација, која је у највећој мери дело католика и протестаната, у последња три века, постаје и цивилизација источно-хришћанских народа. Зато се балкански народи, и пре, а посебно данас, осећају као европски народи. Преко Балкана су цивилизацијска добра из Византије ишла према Западној Европи и обратно.

Један од преломних догађаја у новијој српској историји је свакако Велика сеоба Срба 1690. под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. На стотине хиљада Срба, морало је да напусти

Косово и Метохију, сам епицентар српске средњевековне културе и духовности, и да потражи уточиште северно од Саве и Дунава, у ондашњој Аустро-угарској монархији. Из садашње перспективе тешко је сагледати и оцењивати те догађаје. С једне стране, према свим историјским изворима, та сеоба (егзодус, етничко чишћење и истребљење) била је проклетство и трагедија, али с друге, то није било без Божјег промисла. Ти Срби су се сусрели и упознали са једним другим светом, западно-европским. Своја нова духовна, егзистенцијална и културна искуства су преносили осталим Србима који су остали у Отоманском царству. Центри српске културе и духовности сада постају Пешта, Сент-Андреја, Сремски Карловци, Нови Сад, Сомбор, Темишвар, Фрушка Гора, која је од народа названа „нова Света Гора“. Многи интелектуалци се школују на универзитетима у Западној Европи и Русији. Европске идеје у Србију стижу директно, и индиректно, преко руских учитеља и школа, где проналазе плодно тло. Изгубљен је, дакле, један простор (можда и трајно!) а добијен један нови. Од тада до данас у Србији се укрштају два света, западно-хришћански и источно-хришћански. Србија постаје мост између Истока и Запада а њена култура синтеза различитих европских култура.

Са Доситејем је почео да се конституише један нови тип српске културе, који није следио у много чему српске средњевековне културне образце. То јесте у извесном смислу дисконтинуитет, али томе није крив Доситеј, већ вишевековно ропство народа под отоманским окупатором. Ипак је немогуће и неправедно порећи сва добра која су проистекла из тог поновног сусрета Срба са Западом. То је почетак повратка Србије у европску породицу народа, почетак њене модернизације, преображаја и препорода у сваком погледу. Данас ме је страх и да помислим шта би са Србима било да није тог сусрета.

Сусрет Србије са Европом и Доситејево стварање школа у Србији није имало за последицу уништење православља код Срба. Напротив, био је то почетак његове реafirмације и регенерације. Доситејево „просвјешченије“ било је несумњиво својеврсна критика постојећег *status-a quo* у Цркви (макар у оним срединама у којима је он био). Данас и сама теолошка наука и

црквена историја не споре да је било много тога што није било ни црквено ни православно, већ псеудоцрквено и антицрквено и антихришћанско. Тако је његова критика појединих појава у животу Цркве можда понекад била претерана, али не неоправдана и без основе. Та критика може да се тумачи, једним делом, и као својеврсна катарза саме православне вере. На основу свега што се о Доситеју зна, не може се закључити да је био против Христа, хришћанске вере, Православне Цркве, већ само против девијација, извитоперења, аномалија и патологије те вере. Његова писана заоставштина недвосмислено сведочи да је имао поштовање и љубав према Богу и Цркви. Доситеј у својим делима спомиње „Сладчајшег Спаситеља Исуса“, „Христово Пришествије“, „кротког Агнеца Божјег“, „благог Спаситеља“. Он уз то тврди да не уводи никакве новине, већ одбацује све што је против „светог Евангелија“. Он „тражи чисту Евангелску науку“, „чисто Христово учење“. Хришћанство је за Доситеја љубав а не морална или национална идеологија. „Љубав је прво и поглавито својство Божије: доброта, благод и милост рађају се из љубави. Сва остала Божја својства без љубави и доброте ни на какву ползу не би нам била [...]“¹ Кад говоримо о његовој вери треба имати у виду теолошки контекст и не треба га оцењивати са позиција достигнућа савремене православне теологије. Обзиром да се он често оцењивао са различитих идеолошких позиција, многа тумачења Доситеја су најблаже речено једнострана. Нека су обичне клевете на које не треба трошити речи. Иако је сахрањен испред Саборне Цркве у Београду, Православна Црква у Србији је према Доситеју веома критична. Илустрације ради навешћемо само неколико мишљења угледних црквених достојанственика.

Петар Петровић Његош (Владика Раде), један од најзначајнијих српских песника и мислилаца, за њега каже: „Ја бих Доситеја почтивао да је умιο свој дар душевни обратити у корист нашега народа, али га обратити није умιο и зато га презирем као човјека који није видио ушто се садржи срећа народа, што

⁽¹⁾ Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, III, Београд, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 2007, стр. 11.

му може причинити несрећу, и као човјека који је био некоме подло оружје потсмјеганије над благочестијем². Доситеја је критиковао и Вук Караџић. У новије време два понајбоља православна теолога код Срба: митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић и епископ Атанасије Јевтић, дугогодишњи професори Православног Богословског факултета, следе Његоша и Вука. Њихове критике су можда још и оштрије.

Мисао митрополита Амфилохија коју наводимо имала је великог утицаја на формирање новијих ставова према Доситеју. „Једно бекство у манастир, бекство Светог Саве, друго бекство из манастира, бекство Доситеја Обрадовића, опредељују животни пут не просто две личности, светог Саве и Доситеја; не значе само ни утемељење две епохе у историји српске културе: од Светог Саве до Доситеја, и нововековног – од Доситеја до данас; та два историјски независна чина судбински се одражавају на ход једне нације кроз векове, али истовремено симболишу жеравичну раскрсницу на којој се непрестано налази човек уопште, и од које зависи његова судбина у времену и вечности. Свети Сава и Доситеј су два егзистенцијална става према животу и свету који се узајамно додирују и прожимају на многим тачкама, али који се суштински разликују у оном што је најбитније и најпресудније за човеков живот у времену и простору, али и дубље од времена и простора“.³ Он је у Србију пресадио „протестантски минимализам“ и морализам, тј. просвећеност у „терезијанско-јозефинистичкој форми“.⁴ Он је, према овом тумачењу, заговорник „натурализма“ код нас. „Доситеј је у бити трагична личност, као што је трагична и наша модерна култура и просвета чији је он био први „попечитељ“. Отуда на њему задати будућност значи одрећи се свог историјског континуитета и идентитета, одрећи се Светог Саве и светосавског предања“.⁵ Доситеј је „издао своју веру у Православље, у Живога Бога (До-

⁽²⁾ Петар Петровић Његош, *Дјела*, 7, Београд, Просвета, 1951, стр. 388-389.

⁽³⁾ Амфилохије Радовић, *Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића*, у: *Православна теологија*, Београд, Богословски факултет, 1995, стр. 380.

⁽⁴⁾ *Исто*, стр. 396.

⁽⁵⁾ *Исто*, стр. 411.

ситеј је био изразити деиста [...] масон)⁶, каже епископ Атанасије Јевтић, данас један од водећих православних теолога. Њихове ставове и уверења деле многи млађи теолози и интелектуалци.

У Србији са Доситејем започиње сусрет западноевропског научно-философског начина мишљења и оног што се може условно назвати побожно богомислије, простосрдачна (али дубока) вера, већине народа и свештенства, тј. сусрет православне вере и модерног научног и техничког знања. Свеопштој глорификацији разума тога времена подлегао је и Доситеј као и већина мислилаца. Код њега још и постоји какав такав склад и равнотежа између вере и разума, теологије и науке. Доситејева дилема није разум или вера, већ он остаје на становишту: и разум и вера. Следећи опште културне токове у Европи српска интелектуална елита продубила је тај сукоб између науке и религије, тј. вере и разума. Тај трагични сукоб није избегао не само српски народ већ ни читава Европа. Нововековна епоха (модерна историја евроамеричког континента) започела је побуном човека против Бога, „еманципацијом“ човека од Бога и његовом тежњом за апсолутном аутономијом. Изван и изнад човека не постоји никакав ауторитет који би уређивао и одређивао његов живот. „Божанско право“ и „природно право“ морали су да уступе место „умском праву“ (Хабермас).

Нововековни сукоб вере и разума проширио се на сукоб Цркве и државе, духа и материје, религије и науке, душе и тела, времена и вечности, светог и световног, јавног и приватног. Ова поларизација и сукоб проузроковали су несагледиве трагичне последице због којих ће европски континент још дуго испаштати.

Доситеј Обрадовић је имао неограничено поверење у људски разум. Зато је једно од његових најзначајнијих дела: *Совјети здраваго разума*. Његов рационализам није утемељен на хришћанској гносеологији („теолошком разуму“) већ на идејама француских просветитеља који су у његово доба били веома популарни у Европи. То све је имало далеку предисторију.

⁶) Атанасије Јевтић, *Развој богословља код Срба*, у: *Православна теологија*, нав., стр. 372.

Јелинска антика поистоветила је разум и размишљање и то изразила појмом ЛОГОС. То је била конститутивна способност људског бића којом оно на постепен и дискурзиван начин сазнаје и просуђује стварност. Разумско сазнање се тако разликовало од интуитивног и тзв. непосредног сазнања. У хришћанству је логос и лично име. То је поред слободе један од најзначајнијих дарова Божијих човеку. Кроз разумност се манифестује иконичност Божја у човеку. Философски модернизам покушао је да одвоји разум и веру. Почело се говорити о потпуној аутономији разума и чистог ума. Просветитељство је постало век разума. Тада почиње идолатризација разума што је симболично започела постављањем богиње разума на олтару чувене катедрале Нотр Дам у Паризу.

Савремени човек разумева веру као прихватање начела и вредности без испитивања; или: вера је саглашавање са неким учењем или теоријом (било којом!) које остаје недоказиво. Веровати значи нешто прихватити иако то не разумем. Веровати значи подчињавати се ауторитету (религијском, идеолошком, политичком). Веруј и не истражуј! То је метафизичка претпоставка сваког тоталитаризма. Вера је један облик сазнања који не допушта да буде доведен у питање. Разумско знање је знање које је начелно спремно довести у питање и властите претпоставке. Тај тип вере је присутан и код Доситеја, а не онај библијски и патристички где је вера поверење, лични однос, сусрет са Богом и другим, љубав према Богу, творевини и сваком људском бићу.

Посматрано историјски, однос вере и разума је био различит. У средњовековној култури су се међусобно прожимали. Тако је настала теологија као наука о вери. У просветитељству се рађа сазнајни оптимизам који издваја рационалност вере и претвара је у рационализам. Тада настаје сукоб рационализма и традиционализма (осведочени поборник неповерења у моћ разума). Рационализам (критика и сумња) апсолутизује разум, одбацује појаве и искуства која се не могу контролисати. У тој визији света и живота вера постаје ирелевантна и бесмислена, неизрецива. Вера је постала обмана, варка, пројекција, идеологија. Модерна епоха се завршава сцијентизмом и фидеизмом. Прави

се дистинкција између „доктринарне вере“ (полази од догме и откровења) и „рационалне вере“ (она полази од сумње и истраживања). Многи научници говоре о науци као новој „световној религији“.

Сукоб науке и религије, вере и разума, данас јењава али он није завршен. Између религије и науке више не влада отворено непријатељство, али ни претерано пријатељство. Пре би се могло рећи да је посредни међусобно игнорисање, неразумевање и равнодушност.

Европа мора да пронађе метод како да превазиђе метафизички дуализам из кога следе сви остали дуализми. Један од метода је реафирмација изворног хришћанског предања, оног библијског и ранохришћанског, и ослобађање од свих облика платонизма и неоплатонизма, гностицизма, манихејства, који су имали велики утицај на менталитет европског човека. Чак су добили хришћанско оправдање и рухо.

Новој Европи је неопходно помирење, хармонија између вере и знања, јер је човек истовремено и биће разума и биће вере, онострано и онострано. Људска личност је јединство душе и тела. Европи је неопходно целовито (интегрално) сазнање и холистичка слика света, јер је све што постоји међусобно повезано. Ништа не може да постоји само за себе. Свака (само) изолација за последицу има, пре или касније, смрт.